

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 15, Issue: 2, May 2023

www.historystudies.net

ON DOKUZ VE YİRMİNCİ ASIR OSMANLI ANA METİNLERİNDE KAVRAMLAR

Concepts in Nineteenth and Twentieth Century Ottoman Main Texts

Doktora Öğrencisi Büşra Kadioğlu

Kocaeli Üniversitesi

bbusrakadioglu@gmail.com

Makale Türü-*Article Type* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 19.12.2022
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 08.04.2023
DOI Number : 10.9737/hist.2023.1132

Atıf – Citation:

Büşra Kadioğlu, "On Dokuz ve Yirminci Asır Osmanlı Ana Metinlerinde Kavramlar", *History Studies*, 15/2, Mayıs 2023, s. 297-310.

ON DOKUZ VE YİRMİNCİ ASIR OSMANLI ANA METİNLERİNDE KAVRAMLAR

Concepts In Nineteenth and Twentieth Century Ottoman Main Texts

Büşra Kadioğlu

Öz

Osmanlı yenileşmesinde süregelen reform girişimleri on dokuz ile yirminci asırda sistemleşmiş ve kanıksanmıştır. Bu yüzden söz konusu dönemin tahlili Osmanlı modernleşmesinin anlaşılması için elzemdır. Sürece yönelik gerçekleştirilen çok sayıda çalışma olmakla birlikte henüz dönemin zihni ve dilsel yolculuğunu, tecrübesini gösterecek kâfi derecede kavramlar tarihi çalışması yapılmamıştır. Söz konusu alana katkıda bulunmak adına makalemizde Osmanlı Devleti'nin on dokuz ve yirminci yüzyılları için temsil değeri yüksek olan on dokuz ana metin incelenerek kullanılan kavramlar tespit edilmiştir. Akabinde tespit edilen kavramların anlam dönüşümleri tetkik edilmiştir. Yapılan çalışma vasıtasıyla tarihyazımında kavramların tarihlerinin önemine işaret edilmiş, Osmanlı Devleti Tarihi için Kavramlar Tarihi'nin ehemmiyetine dikkat çekilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kavramlar Tarihi, Osmanlı Devleti, Modernleşme, Tanzimat, Kanûn-ı esâsî.

Abstract

Ongoing reform attempts in Ottoman renewal were systematized and taken for granted in the nineteenth and twentieth centuries. Therefore, the analysis of the period in question is essential for the understanding of Ottoman modernization. Although there are many studies carried out on the process, there are not yet enough study of conceptual history to show the mental and linguistic journey and experience of the period. In order to contribute to this area, in our article, nineteen of main texts of the Ottoman Empire, which have a high representative value for the nineteenth and twentieth centuries, are examined and the concepts used are identified. Subsequently, the meaning transformations of the identified concepts are examined. Through the study, the importance of the conceptual history in historiography are pointed out and attention are drawn to the importance of the Conceptual History for the History of the Ottoman Empire.

Keywords: Conceptual History, Ottoman Empire, Modernization, Tanzimat, Kanûn-ı esâsî.

Giriş

Tanzimat dönemi uzun zamandır devletin içinde olduğu sorunları çözümü ve yeni dünyaya uyum sağlama girişimlerinin bir uzantısıdır. 1839 akabinde atılan siyasal adımlar modernleşme kaygısı gütmekte ve eylemlerin ana temasını oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti on dokuzuncu yüzyıla ulaştığında III.Selim saltanatından itibaren süregelen yenileşme girişimlerine hız vermiş vaziyettedir. İslahatlar ve günü yakalama çabası devletin aygıtlarına hakimdir. Siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel alanlarda yenileşmeler gerçekleştirilmektedir. Bugün dahi etkisi ve meseleleri sürmekte olan on dokuz-yirminci asır Osmanlı gelişmeleri/tartışmalarının anlaşılması dönemin zihniyetini daha iyi algılamakla mümkündür. Zihniyet çalışmaları söz konusu dönem için geniş temsil niteliğiyle edebi ve siyasal metinler aracılığıyla yürütülebilmektedir. Dil düşünce ile ilişkilidir. Düşünce tarihi noktasında birçok konu incelenmiştir ancak metinlerde kullanılan - düşünceyi imgesini ve algısını gösteren- kavramlar tamamen incelenmemiştir. Hâlbuki tarihçinin enstrümanlarından biri olan kelimeyi doğru çağrışım ve tespitlerle tanıması çalışmalara gerçek anlamda katkı sağlayacak, meseleyi daha anlaşılır hale getirecektir. Söz edilen gereklilik noktasında tarihçinin karşısına Kavramlar Tarihi çıkmaktadır. Kavramlar Tarihi, kavramların zamanla dönüşüm geçirdiği ve anlamlar kazandığı/kaybettiğini göz önünde tutarak bu ifadelerin bağlam, anlam ve dil ile ilişkisini incelemekte, mefhumların hikayesi vasıtasıyla zihniyetin, tarihin yolculuğunu tetkik etmektedir. Osmanlı yenileşmesi ise kimi değerli etütler olmakla birlikte henüz kavramlar tarihi açısından detaylı çalışmalara konu olmamıştır. Literatürdeki söz konusu noksanlığın telafisine bir katkı sağlayabilmek adına çalışmamızda: Osmanlı Devleti'nin modernleşmesinin en yoğun ve belirleyici olduğu on dokuz ile yirminci asırdaki Osmanlı yenileşmesi için temel kabul edilen ana metinlerin kavramlar tarihi açısından değerlendirilmesiyle bir giriş yapma niyeti taşımaktayız. Çalışmamızda makale boyutunu gözetme amacıyla temsil niteliği yüksek ana metinlerden on dokuz seçim yapılmıştır. Birinci bölümde seçilen metinlerin kullandıkları kavramlar tasniflenmiş ve hem kavramları hem de kavramların anlam kümelerini gösteren iki tablo ile mefhumların kullanım sıklığını gösteren bir grafik eklenmiştir. İkinci bölümde tespit edilen kavramların geçirdiği veya sabit kaldığı anlam ve bağlam dönüşümleri incelenmiş, sonuç kısmında ise genel değerlendirmeye yer verilmiştir.

1. Metinler ve Kavramları

Birinci bölümümüzde on dokuz ve yirminci yüzyıl Osmanlı yenileşmesinin ana metinlerinden on dokuz tanesinin kavramları tetkik edilecektir. Kavramların tespiti esnasında söz edilen on dokuz metin kronolojik olarak incelemeye tabi tutulmuştur. Metinler sırasıyla; Sened-i İttifak (1808), Tanzimat Fermanı (1839), Sultan I.Abdülmecid'in bir nutku (1840), İslahat Fermanı (1856), Sultan Abdülaziz'in cülusunu müteakip sadarete gönderdiği hat (1861), Fermanı Adalet olarak anılan hat (1875), II.Abdülhamid'in cülûsu hatt-ı hümayunu olsun diye Mithat Paşa tarafından kaleme alınan müsvedde (1876), Sultan II.Abdülhamid'in cülûsu üzerine sadarete gönderilen hat (1876), Kanun-i Esasi'nin ilanı (1876), Kanun-i Cedid adıyla Mithat Paşa'nın kaleme aldığı kanun (1876), Kanun-i Esasi (1876), Sultan Abdülhamid'in meclis açılış nutku, Açılış nutkuna Meclis-i Ayan'ın cevabı (1876), Açılış nutkuna Meclis'i Mebusan'ın cevabı (1876), Meclis-i Mebusan'ın içtimaa davet olunması hakkında İdare-i Seniyye (1908), Kanun-i Esasi'nin meriyeti hakkında sadır olup Bâb-ı Âlî'de kıraat edilen hatt-ı hümayun (1908), Abdülhamid'in iskati ve Mehmed Reşad'ın tahta çıkışı hakkında fetva (1909), Sultan Mehmed Reşad'ın cülûsu sebebiyle Bâb-ı Âlî'de okunan hatt-ı hümayun (1909), Kanun-i Esasi'nin tadilleri (1909)'dir.

Belgelerde kullanılan ve sonraki metinlerde de karşımıza çıkan kavramlar tablolaştırılarak aşağıda ifade edilmektedir. Alfabetik sırayla verilen kavramların hangi metinlerde kullanıldığı ise dipnotta belirtilecek işaret sistemiyle gösterilmektedir. Kavramlar tek bir noktada geçmekte olsa dahi kullanımı önem taşıması hasebiyle tabloda bulunmakta, ayrıca aynı kavramın farklı kullanımlarına bölüm içerisinde değinilecek olup mefhumlara tabloda tek başlık altında yer verilmektedir. Akabinde ise kavramlar kendi anlam kümeleri halinde gösterilmekte ve değerlendirilmektedir.

Asayiş	b, e, f	Buhran	h
Cedid	b, c, d, i, k	Hürriyet	g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, r
Islah	a, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, o	İhanet	a, b, ö
Medeniyet	d, f, g, i, k, l, m, o	Meşveret	c, g, i, k, m, o, r
Müsavat	d, f, i, j, o, p	Tedenni	b, i, k
Terakki	a, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, o, p	Vatan	b, d, f, g, h, i, j, k, p, r

Tablo 1. On Dokuz ve Yirminci Asır Osmanlı Ana Metinlerinde Kavramlar¹

Tablo 1. incelendiğinde konu edinilen on dokuz metinde en çok kullanılan mefhumların *hürriyet*, *ıslah*, *medeniyet*, *terakki* ve *vatan* oldukları görülmektedir. Kavramlara Tablo 1.de yer verilmesinin ardından benzer mana ağına sahip olanların gruplandırılması anlam dönüşümünün incelenmesi esnasında kolaylık sağlayacaktır. Sıralanan on iki mefhum toplamda dokuz grup altında tetkik edilmekte ve herhangi bir gruba dahil edilemeyen üç tanesi ise bağımsız olarak kabul edilmektedir. Söz konusu bağımsız kabul edilen kavramlar makalemizin ikinci bölümünde tekil olarak değerlendirilmektedir. Kavram kümelerinin ana ifadesi kabul edilen mefhumlar ise şunlardır; *ıhanet*, *ıslah*, *terakki*, *cedid*, *vatan*, *medeniyet*, *tedenni* ve *meşveret*. Hangi kavramın hangi alt başlıkları kapsadığını bilmek mananın izinin sürülebilmesi için önemlidir. Bu yüzden kavram kümelerinin karşılık geldiği ifadelerin açıkça anlaşılması için ise Tablo 2.ye yer verilmektedir.

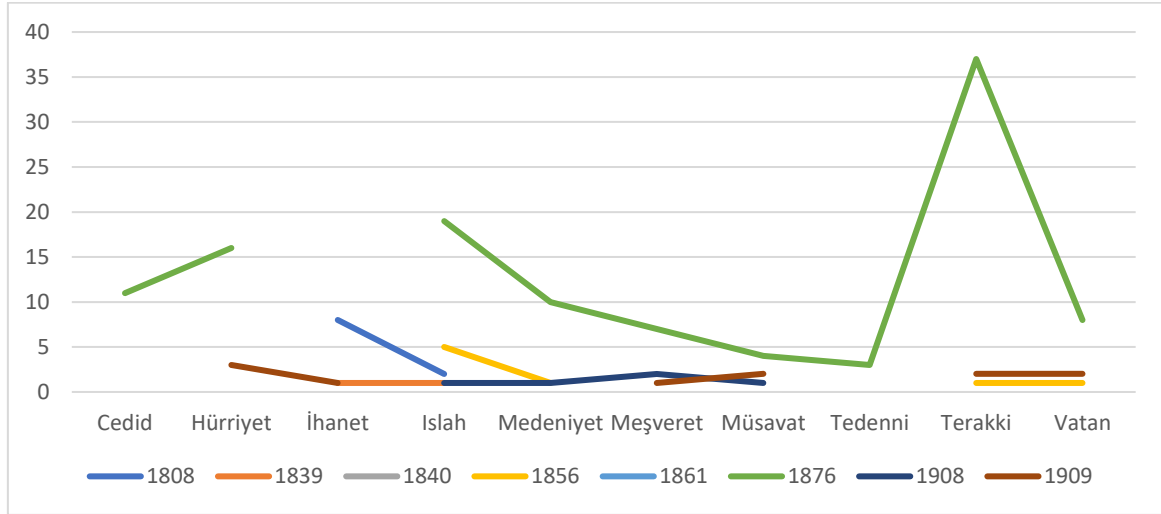
Cedid; Nev, Kavanin-i cedid / Kanun-ı cedid, Nizam-ı cedide-i hayriyye, Tecdit	Hürriyet; Hürriyet-i şahsiyye, Hukuk-ı hürriyet, Hukuk-ı hürriyet ve müsavat
Islah; Islahat, İhya	İhanet; Hain, Hıyanet, Fitne, Fitne ve fesad, Fitne-i azime
Medeniyet; Medeniyye, Asr-ı medeniyet	Meşveret; Meşrutiyet, İstibdat
Tedenni; İnhitat, Tağyir	Terakki; İlerleme, Sa'y, Terakkiyat, Terakkiyat-ı asriyye, Tarik-i terakkiyat
Vatan; Vatandaş, Vatanperverlik, Vatan muhabbeti	Bağımsız; Asayiş, Buhran, Müsavat

Tablo 2. Kavram Kümeleri

¹ Tabloda kavramlar alfabetik sıra gözetilerek sıralanmaktadır. Her kavramın karşısındaki alanda geçtiği metni işaret eden harfler yer almaktadır. Metinlere karşılık gelen harfler şu şekildedir; Sened-i İttifak: a, Tanzimat Fermanı: b, Sultan Abdülmecid'in bir nutku: c, Islahat Fermanı: d, Sultan Abdülaziz'in cülüsünü müteakip sadarete gönderdiği hat: e, Fermanı Adalet olarak anılan hat: f, II.Abdülhamid'in cülüsü hatt-ı hümâyunu olsun diye için Mithat Paşa tarafından kaleme alınan müsvedde: g, Sultan II.Abdülhamid'in cülüsü üzerine sadarete gönderilen hat: h, Kanun-i Esasi'nin ilanı: i, Kanun-i Cedid adıyla Mithat Paşa'nın kaleme aldığı kanun: j, Sultan Abdülhamid'in meclis açılış nutku: k, Açılış nutkuna Meclis-i Ayan'ın cevabı: l, Açılış nutkuna Meclis'i Mebusan'ın cevabı: m, Meclis-i Mebusan'ın içtimaa davet olunması hakkında İdare-i Seniyye: n, Kanun-i Esasi'nin meriyeti hakkında sadır olup Babı Ali'de kıraat edilen hatt-ı hümâyun: o, Abdülhamid'in iskatı ve Mehmed Reşad'ın tahta çıkışı hakkında fetva: ö, Sultan Mehmed Reşad'ın cülüsü sebebiyle Bâb-ı Âli'de okunan hatt-ı hümâyun: p, Kanun-i Esasi'nin tadilleri: r.

Tablo 2.de dokuz kavram grubu tek bir kavramın farklı kullanım şekilleri ve benzer anlama sahip kabul edilen ifadelerin kümeleştirilmesi ile oluşturulmaktadır. Mefhumun eş anlamlıları, çoğulları, tamlama içinde kullanımları tek bir kümede toplanmaktadır. Buradaki amaç kavramların anlam örüntülerinin izinin sürülmesinin daha işlevsel hale getirilmesidir. Nitekim ikinci bölümümüzde mefhumlar, kümelerinin kapsamı esas alınarak değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Herhangi bir ayrıma dahil edilemeyen kavramlara Tablo 2.de bağımsızlar olarak işaret edilmektedir. Bağımsız kabul edilen mefhumlar ayrıca değerlendirilecektir. Sınıflandırmanın bir diğer faydası ise gruplandırmadan sonra yıl bazlı olarak kavramların kullanımlarının grafik üzerinde gösterilmesinin mümkün olmasıdır.

Tablo 2.de kavram kümeleri olarak gerçekleştirilen gruplandırmadan Grafik 1.de ifadelerin kullanım sıklıklarını belirtmek için faydalanılmaktadır. Grafik incelendiğinde seçili metinlerin çoğunluğunun 1876 yılına ait olmasından dolayı bu senede yoğunlaşma görülmektedir. 1808 Sened-i İttifak ve Tanzimat Fermanı'nda *ıslah* ve *ihamet* kavram grubuna yer verilirken, Islahat Fermanı'na gelindiğinde çerçeve genişleyerek önceki sıralanan mefhum gruplarına *cedid*, *medeniyet*, *terakki* ve *vatan* dahil olmaktadır. 1876 belirtildiği gibi en yoğun sene olarak karşımıza çıkmaktadır. 1908 II.Meşrutiyet döneminde *ıslah*, *medeniyet*, *meşveret* ve *müsavat* kavramlarında odak görülürken 1909 senesinde *hürriyet*, *ihamet*, *meşveret*, *müsavat*, *terakki* ve *vatan* yer almaktadır. Birinci kısmımızda kavramların tespit ve sınıflandırılmasının ardından ikinci bölümümüzde tespit edilen mefhumların söz konusu metinlerdeki değişkenlik/sabitlikleri incelenecektir.

Grafik 1. On Dokuz ve Yirminci Asır Osmanlı Ana Metinlerindeki Kavramların Kullanım Sıklığı

2.Kavramların Mana Serüveni

Sözlük karşılığı “umumi emniyet, güvenlik”² olan *asayiş* mefhumu on dokuzuncu yüzyıl öncesindeki metinlerde de mevcuttur. Örneğin İbrahim Müteferrika *Usûlü'l- Hikem Fî Nizâmî'l- Ümem* adlı eserinde *asayiş* halinin düşmana yenilmekle mükedder olduğunu³ belirtmektedir. Devletin işleyişinin ve kamu güvenliğinin sürmesi manasınca yorumlanan kavramın XVIII. asırdan itibaren barışla ilişkilendirilmesi hem kavramın manasındaki kırılmayı hem de Osmanlı

² İlhan Ayverdi, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, haz. Kerim Can Bayar, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2005, C.1, s.178.

³ Coşkun Ünsal, *İbrahim Müteferrika, Usûlü'l- Hikem Fî Nizâmî'l- Ümem (İnceleme Metin)*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2018, s.108.

Devleti'nin savaş-barış yaklaşımındaki değişimi göstermektedir.⁴ Fetih politikası üzerine konumlandırılan devlet görüşü artık sulh meselesini *asayişin* parçası olarak görece şekilde değişime uğramaktadır. Ayrıca kavram *istirahat* ile birlikte de kullanılabilir. Belirlenen on dokuz metne bakıldığında *asayiş* kavramı karşımıza ilk olarak Tanzimat Fermanı'nda çıkmakta, kanun düzenlemesi olmadan *asayiş* ve *istirahat*in mümkün olmadığı⁵ belirtilmektedir. Sultan Abdülaziz'in cülusu için yazılan hatta devletin *asayişin* kanunlara herkes tarafından uyulmasına bağlı olduğu ifade edilmektedir.⁶ Son olarak Fermanı Adalet'te ise ferdin iyiliğinin memleketin *asayiş*yle ilişkili olduğu belirtilmektedir.⁷

Barış ile başlayan ilişkilendirmeye on dokuzuncu asra gelindiğinde adalet ve kanuna bağlılık dahil edilerek *asayişin* genel afiyet manası genişlemektedir. Genel afiyetin karşısına konumlandırılması mümkün olan *buhran* kavramı ise “[...] olayların zor ve tehlikeli bir durum almasından doğan genel sıkıntı”⁸ anlamını karşılamaktadır. Ahmed Cevdet Paşa Tezakir'de kavramın *kriz*in karşılığı olarak ortaya çıktığını söylemektedir.⁹ Nitekim Sultan II. Abdülhamid'in cülusu için şeref sadır olan hatt-ı şerifte devletin o an *buhran* ve karışıklık içinde olduğu belirtilmekte ve sebebinin de -Osmanlı klasik düşüncesine yakınlığı açıkça fark edilebilecek şekilde- kanunların ve düzenin hakkıyla icra edilememesi olduğuna işaret edilmektedir.¹⁰ Söz konusu metin vasıtasıyla Osmanlı'nın kendisinin de on dokuzuncu asrını kriz dönemi olarak yorumladığı görülmektedir.

Kaos, kriz manasındaki *buhran* aynı zamanda Osmanlı literatürünün kendi ifadesiyle nizamın bozulmasını kapsamaktadır. Karışıklığın hakim olduğu atmosferin sebebi meselesine gelindiğinde Osmanlılar açıklamayı *tağyir*, *inhibit* ve *tedenni* ile yapmaktadırlar. Mevcut *asayiş* sağlayan nizamın bozulmasını, değişmesini *tağyir*¹¹ ile karşılarken, süreci *inhibit*¹² ve *tedenni*¹³ ile ifade etmektedirler. Kâtib Çelebi *Düstûru'l- amel li Islâhi'l – hâlel* eserinde devlette ortaya çıkan bozulmayı *inhirâf-i mizâcın* diyerek anlatmaktadır.¹⁴ Kitabında mevcut olan *inhirâf*, *inhibit*, *bozulmanın* sadece o zaman -1652/1653- olmayıp veraset çekişmelerinde, Timur işgalinde, Celâf isyanında ve daha birçok kez gerçekleştiğini ancak tedbirler ile düzeldiğini belirtmektedir.¹⁵ Bozulma olarak olumsuz şekilde anlamlandırılan *nizamdan sapma* Tanzimat Fermanı'na ulaşılan dönemde dahi benzer şekilde usûl-i atıkanın *tağyiri* şeklinde yorumlanmaktadır.¹⁶

İlerleme mefhumu on dokuz ve yirincinci asır boyunca söylemlerde etkindir. Benzer şekilde Osmanlı Devleti de süreci hem kendine has olarak nizamdan sapma/ nizamın bozulması olarak yorumlarken hem de bir ilerleme-gerileme meselesi olarak değerlendirmektedir. Kanûn-i Esâsî'nin ilanı için oluşturulan metnin hemen ilk cümlesinde devletin bir süreden beri hariçten ziyade dahilden kaynaklı *gerileme* belaları ile uğraştığı ifade edilmektedir.¹⁷ Meclisin açılışında Sultan Abdülhamid ise nutkunda kanunlara bağlı kalınmadığı için *terakkide bozulma* meydana geldiğini ve devletin *ilerlemeden gerilemeye* yüz tuttuğunu söylemekte, Sultan II. Mahmud'un

⁴ Asayişin barış ile ilişkilendirilmesine örnek olarak Sultan III. Ahmed'e sunulan ıslahat takriri gösterilebilir. Bkz: Faik Reşit Unat, “Ahmed III. Devrine Ait Bir Islahat Takriri”, *Tarih Vesikaları*, S.II, 1941, s.119.

⁵ *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İnalcık; Mehmet Seyitdanhoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s.15.

⁶ Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılap*, haz. İdris Nebi Uysal, Dergah Yayınları, İstanbul 2013, s.188.

⁷ Suna Kili – A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri Sened-i İttifaktan Günümüze*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1985, s.21.

⁸ Ayverdi, *age*, s.420.

⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019, C.1, s.52.

¹⁰ Ahmet Mithat Efendi, *age*, s.441.

¹¹ “Tağyir: değiştirme, bozma.” Ayverdi, *age*, C.3., s.2990.

¹² “İnhitat: gerileme, çöküş.” *Age.*, C.2, s.1412.

¹³ “Tedenni: gerileme.” *Age.*, C.3, s.3074.

¹⁴ Kâtib Çelebi, *Siyaset Nazariyesi Düstûru'l- amel li Islâhi'l – hâlel*, haz. Ensar Köse, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2020, s.178.

¹⁵ *Age.*, s.183.

¹⁶ ed. İnalcık – Seyitdanhoğlu, *age*, s.16.

¹⁷ Kili –Gözübüyük, *age*, s.29.

birkaç asır süren *inhibit* ve *tedenninin* önde gelen sebebi *nizamsızlık* ve ondan kaynaklanan yenilerleri kaldırarak Avrupa medeniyeti için kapı açtığını belirtmektedir.¹⁸ *Terakki* ile ilişkilendirilen *tedenni* on dokuzuncu asır için Osmanlı Devleti söylemlerinde kendine ciddi manada yer bulmaktadır. İlerleme-gerileme meselesinde kavram öncelikle *tağyir* ile mevcut olandan sapmayı karşılarken *tedenni/inhibit* ile giderek *yeni* mevcut olana yetişememe, gerisinde kalma, olumsuzu doğru yönelme manasına ulaşmaktadır. Nihayetinde ise *tağyir, inhibit* ve *tedenni* bir anlam kümesi oluşturarak *gerilemeyi* karşılar ve kapsar hale gelmektedir.

Bozulma/ gerilemenin karşısında Osmanlı Devleti'nin ilk manevrası mevcut olanı iyileştirme girişimidir. Öncelikle *ihya*¹⁹ şeklinde var olanı canlandırma manasında gördüğümüz girişim sonrasında *ıslah*²⁰ ve *ıslahat*²¹ olarak anlamını ve karşılığını dönüştürmektedir. *İhya* on dokuzuncu asır öncesi metinlerde çoğunlukla dinin²², bir yapının²³ veya askeri bir birliğin²⁴ ihyası olarak geçtiği gibi Sened-i İttifak'ta da dinin ihyası şeklinde bulunmaktadır.²⁵ Sonrasında ise metinlerde *ıslah* ve *ıslahat* mefhumları öne çıkmaktadır. Düzeltme, yenilik, reform manalarıyla iki kavram hem *medeniyet asrının bir gereği*²⁶ hem de *gerileme* sürecine bir tür müdahale aracı olarak görülmektedir. Konu edinilen metinler incelendiğinde devletin bir problem olduğunu düşündüğü noktalarda çözümü ilk olarak *ıslah* çalışmalarında aradığı tespit edilmektedir.

Yapılan girişimlerin *ıslah* çalışması, ana başlık olarak adlandırılmasının ise *ıslahat* şeklinde olması mefhumun dönüşümünde önem taşımaktadır. *Islah* yapılan işlem, *ıslahat* ise sürecin adı olarak yorumlanmaktadır. Kanûn-i Esâsî'nin ilan metninde Sultan I.Abdülmecid'in Tanzimat Fermanı vasıtasıyla *ıslahata* giriş yaptığının belirtilmesi²⁷, Meclis-i Umûmî'nin açılışında Sultan'ın nutkunda devletin durumuna *ıslahat* ile çare aramayı boynunun borcu olarak gördüğünü söylemesi²⁸ gerileme-ilerleme meselesinde Osmanlıların *ıslah/ıslahata* atfettiği anlamı ortaya koymaktadır. Önce iyileştirme, sonrasında değiştirme/ yenileme manasına dönüşen *ihya/ ıslah/ ıslahat* kavram kümesi yenileşme döneminin ayrılmaz bir parçası haline ulaşmakta ve *ıslahat*, reform anlamını bulmaktadır.

Islahat kavramının dönüşümü beraberinde *cedid/ yeni* mefhumunu getirmektedir. Mevcudu iyileştirme yerine yenileme, yenisini yapma düşüncesinden ilerleyen gelişim *cedid*'in tetkikini gerektirmektedir. *Yeni*, mevcut düzenin değişmesi şeklinde olumsuz bir algıya sahipken *ıslahat* kavramı ile artık olumlu bir imge taşımaktadır. Örneğin Koçi Bey risalesindeki şu ifadeler *cedid*'in mana dönüşümünden önce nizam açısından nasıl görüldüğünü göstermektedir:

Ulufeli kul taifesini düzeltmek için padişah altı bölük halkı için sonradan oluşturulan usulleri kaldırıp kadim kanundan yüz çevrilmeye. Yeni [ve kötü] usuller kaldırılıp, mülazımların hizmetleri bile kadim kanundan fazla olmaya. Evvelden olsun, veledes adı ile olsun hiç kimseye asla bölük [girme hakkı] verilmeye. Yedi yılda bir harem-i hümayunun veya yeniçeri ocağının ve diğer ocakların, kanuna uygun olarak bölüğe çıkmaları [ocağa alınmaları] gerektiğinde ölenler kadar çıkarıla, fazla olmaya. Ne kadar nefer çıkarsa, ağalarından o kadar ölü istenile. [isyân edişleri veya başka sebeplerle] ulufesi kesilenler tekrar düzeltilmeye. Zabitler sebepsiz yere azlolanmaya.²⁹

Cedit/ yeni/ nev şekillerinde kullanılan ifadenin Nizâm-ı Cedîd ile anlam dönüşümü keskinleşmiş, kavramsallaşmıştır. “Yeni bir düzen vermek” manasındaki Nizâm-ı Cedîd önceki

¹⁸ Ahmet Mithat Efendi, *age*, s.507-508.

¹⁹ “İhyâ: diriltme, canlandırma.” Ayverdi, *age*, C.2, s.1370.

²⁰ “Islah: iyi duruma koyma, düzeltme, iyileştirme.” *Age.*, C.2., s.1324.

²¹ “Islahat: bir şeydeki aksaklık ve eksiklikleri düzeltmek için yapılan işler, yenilikler, reform.” *Age.*, C.2., s.1324.

²² Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler Nesayih'ul – Vüzera V'el- Ümerâ veya Kitab-ı Güldeste*, der. - çev. Hüseyin Ragıp Uğural, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1969, s.84-85.

²³ *III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*, haz. V. Sema Arıkan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s.94, 177.

²⁴ *Age.*, 130, 136, 145,

²⁵ *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, s.3-4.

²⁶ *Age.*, s.20.

²⁷ Kili –Gözübüyük, *age*, s.29.

²⁸ Ahmet Mithat Efendi, *age*, s.509.

²⁹ Alıntılayan, Seda Çakmacıoğlu, *Koçi Bey Risaleleri*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007, s.90.

dönemlerde de kimi farklılıklar için kullanılmakta olup III. Selim saltanatı ile birlikte tüm kurumların çağa göre yeniden şekillendirilmesi manasına evrilmiştir. Belirtilmesi gereken bir nokta da Nizâm-ı Cedîd'in o dönem Avrupa'da eski düzenin yerine yeni bir yapılanmanın getirilmesi olarak algılandığıdır.³⁰ *Cedid* hem yeninin karşılığı hem de kadimden farklı olan, yeni geliştirilen teknik ve yöntemleri karşılamaktadır.³¹ *Yeni/cedid* kavramı *tecdid*³² de içermektedir. Mevcuttan yeni ya da mevcudun yenilenmesi³³ olarak anlaşılan kavramlar bir küme oluşturmaktadır; *cedid, nev, yeni, tecdit*.

On dokuz ve yirminci asır metinleri için bakıldığında hukuk, eğitim, sosyal, siyasal vb. alanlarda birçok kurum, nesne, eylem için *yeni* kavramının kullanıldığı görülmektedir; *yeni* hukuk, *yeni* dil, *yeni* tarih, *yeni* devlet, *yeni* düşünce... *Yenin*in dönem için karşıladığı imgeyi en iyi yansıtan örneklerden biri Mithat Paşa'nın Kanûn-i Esâsî olarak hazırladığı metne Kanûn-i Cedid adını vermesidir.³⁴ Sultan I.Abdülmecid'in Meclis-i Vâlâ'nın usûl-i nizamiyyesi *tecdid* olduğundan beri mecliste hakkaniyet, adalet ve tarafsızlıkla söyleşi yapılmasından hoşnut olduğu,³⁵ Tanzimat Fermanı'nda devletin iyi idaresi için bazı *yeni* kanunların vaz' ve tesisinin lazım olduğu,³⁶ Islahat Fermanı'nda ise Sultan'ın devletin hak ettiği şan ve mevkiye ulaşması için - nizâmât-ı *cedide*-i hayriyyenin tesisine uğraştığının belirtilmesinden³⁷ ifadelerinde *yeniye* yüklenen olumlama açıkça görülmektedir. Kadîmin değişmesi olarak olumsuz bir imgeye sahip olan *yeni*, on dokuz ve yirminci asır için artık bir gereklilik, olumlu bir değişiklik olarak algılanmaktadır. Öyle ki *tecdid, cedid* talep edilmekte ve kavram hemen her meseleye bir şekilde iliştilmektedir. Kadîmin tercih edilişi yerini eskinin işlevsiz bulunuşuna ve *cedidin* çağın gereği olan her şey olarak yorumlanmasına bırakmaktadır.

Çağın gereği olan her şey aynı zamanda on dokuz ve yirminci asır için *medeniyetin* gereği olan her şey olarak yorumlanabilir. *Medeniyet* yenilikle gelmiştir ve ulaşılması gereken bir hedef olarak *medeniyet, islahat* ve *yeniye* gerekli kılmaktadır. *Medeniyet*: toplumun çeşitli faaliyetler vasıtasıyla bolluk ve afiyete ulaşması ve bu afiyet halinin dönüştüğü yaşam tarzıdır.³⁸ On dokuzuncu asır ortalarında Fransızca *civilisation*'un karşılığı olarak *temeddün* ve *medeniyet* benimsenmiştir.³⁹ *Civilisation* Fransızcada ilk defa on sekizinci yüzyıl ortalarında, *medeniyet* ise kelime olarak Türkçede ilk kez 1838'lerde görülmektedir.⁴⁰ 1800-1840'larda kültürün unsurlarını içermekteyken "1845'lerden sonra yaygınlaşmıştır. 1850'lerden sonra sözlüklere de girmiş ve bilhassa 1860'lardan sonra "*sivilizasyon*" kelimesinin de yerini almıştır."⁴¹

Kavram *medeniyet asrı* şeklinde de kullanılmaktadır. Islahat Fermanı'nda gayri-müslim tebaa için yapılan reformu *medeniyet asrının* gerektirdiği ifade edilmektedir.⁴² *Medeniyet* ekonomik refahla ilişkilendirilmektedir, bilfiil; Ferman-ı Adalet bu ilişkilendirmeye örnek olarak gösterilebilir.⁴³ Ekonomik refah, ilerlemiş toplum, adil devlet, hürriyet, eşitlik beklentisini içerisine alan mefhuma ulaşmak için ciddi bir gayret havası asra hakimdir. Örneğin Mithat Paşa'nın Sultan II.Abdülhamid'in cülusu için kaleme aldığı metinde köleliğin *medeniyete* uygun

³⁰ Kemal beydilli, "Nizâm-ı Cedîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIII, 2007, s.175.

³¹ Kemal Beydilli, – İlhan Şahin, *Mahmud Râif Efendi ve Nizâm-ı Cedîd'e Dair Eseri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 63-83.

³² "Tecdit: yenileme, yenilenme." Ayverdi, *age*, C.3, s.3069.

³³ Lütfi Paşa, *Asafnâme*, haz. Ahmet Uğur, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2017, s.77.

³⁴ Ahmet Mithat Efendi, *age*, s.466-473.

³⁵ Mehmet Kaplan – İnci Enginün – Birol Emil, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi I 1839-1865*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1974, s.13.

³⁶ *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, s.13.

³⁷ *Age.*, s.19.

³⁸ Ayverdi, *age*, s.1975.

³⁹ Sevan Nişanyan, *Nişanyan Sözlük: Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*, Liberus Kitap, İstanbul 2021, s.572.

⁴⁰ Tuncer Baykara, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, Akademi Kitabevi, İzmir 1992, s.1.

⁴¹ *Age.*, s.27-32.

⁴² *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, s.20.

⁴³ Kili – Gözübüyük, *age*, s.23-24.

olmadığı ifade edilmektedir.⁴⁴ Burada *medeniyete* ulaşma/ uyum sağlama çabası oldukça açık vaziyettedir. Kanûn-i Esâsî'nin ilan metninde ise hürriyet ve eşitlik *medeniyetin* nimeti olarak vurgulanmaktadır.⁴⁵

Sultan II.Abdülhamid meclis açılışı için olan nutkunda Avrupa *medeniyetinin* Osmanlı Devleti'ne ithali için II.Mahmud'un kapı açtığını, Sultan I.Abdülmecid'in de aynı yolda ilerleyerek Tanzimat Fermanı'nı ilan ettiğini ve gelişmelerin başladığını, devletin mevcut ıslahat ihtiyacı sebebiyle dünyanın *medeniyet* ilerlemesine yetişemediklerini, *medeniyet* ve servetin ancak ulûm ve maarif kuvvetiyle olduğunu belirtmektedir. Akabinde Meclis-i Âyan ve Meclis-i Mebûsan söz konusu nutka cevaplarında padişahın ifadesini ikrar etmektedir.⁴⁶ *Medeniyet* olarak anlaşılan husus Avrupa'nın sahip olduğu refah, nizam, asayiş halidir. Zamanla sosyal kısmı da içine alan mefhum siyasal anlamda, devletin gücüne yeniden ulaşılması için gerçekleştirmesi gereken eylemler, uyması gereken kurallar bütünü olarak yorumlanmaktadır. Kapsadığı tüm içeriklerle *medeniyet* Osmanlı Devleti için on dokuz ve yirminci asırda ulaşılması gereken bir hedeftir ve eylemlerinde belirleyici role sahiptir.

Medeniyete ulaşmanın en temel reçetesi ise *terakkidir*.⁴⁷ *Terakki* yukarıda da söz edildiği üzere *ilerleme*⁴⁸-*gerileme* meselesi olarak Aydınlanma Çağı'nın bir getirisidir. Osmanlı Devleti'nde *terakki* "nizami olarak verilen maaşın üstüne fazladan yapılan ödeme anlamında kullanılan terim."⁴⁹ İken on dokuz ve yirminci yüzyılda manası siyasallaşmakta ve devletin refahına giden bir yol⁵⁰ olarak anlamlandırılmaktadır. *Terakki* etmek, *ilerlemek* bozulan nizamın telafisine en mühimi de günü yakalamaya, yetişmeye işaret etmektedir. Sultan Abdülaziz'in cülusu için kaleme alınan metinde devlettekilerin saadetini sağlayacak olanın *terakki* olduğu belirtilmektedir.⁵¹

Terakkinin içeriğine yönelik en yakın ipucu yine Mithat Paşa'nın Sultan II.Abdülhamid'in cülusu için hazırladığı metinde karşımıza çıkmaktadır. Metne göre devletin *terakkisi* toplulukların ortak vatan birliği saadeti ve fikrin ahalice kabulüne bağlı görülmekte; bu da tek bir usulle eğitilen topluma bağlanmaktadır. Burada *terakkinin* devlet görüşü ile nasıl bağdaştırıldığı açıkça görülmektedir. *Terakkinin* yolu maarif ve vatan duygusuyken arka planda amacı devletin gücünün pekişmesidir. Ve yine metne göre Osmanlı Devleti Avrupa cemiyetinden olduğu için "komşularıyla *terakkiyat-ı asriye* yolunda beraber olma"lıdır.⁵² On dokuz ve yirminci yüzyıl *medeniyet* asrında olduğu gibi *terakki* asrı olarak da yorumlanmaktadır. Kavram söz konusu dönemde sıkça kullanılmakta ve içeriği siyasal, sosyal, ekonomik olarak *ilerlemeyi* kapsamaktadır. Mefhum, Sultan II.Abdülhamid'in meclis açılışı için olan nutkunda⁵³, nutka âyan ve mebûsan meclislerinin cevaplarında⁵⁴ ve Sultan Mehmed Reşad'ın cülus metninde⁵⁵ de yer almakta; tüm kapsamlarıyla *ilerleme* ve *ilerlemek* için çabalamayı içermektedir.

Terakki aynı zamanda *sa'y* kavramı ile de ilişkilidir ve bir arada değerlendirilmesi uygundur. Çalışma⁵⁶ manasına gelen *sa'y*, gayret etme anlamında⁵⁷ da kullanılmaktadır. Filhakika III. Selim için hazırlanan Enveri Efendi layihasında "Yöneticiler halkın rahatına mükelleftir ve bu da asker ile olur ve asker nizâm ile olur ve nizâm *sa'y* ve ihtimam ile olur böyle olunca nizâmına *sa'y*

⁴⁴ Ahmet Mithat Efendi, *age*, s.446.

⁴⁵ Kili – Gözübüyük, *age*, s.30.

⁴⁶ Ahmet Mithat Efendi, *age*, s.508-519.

⁴⁷ "Terakki: ilerleme." Ayverdi, *age*, C.3, s.3121.

⁴⁸ "İlerleme: gelişme, terakki." *Age.*, C.2, s.1384.

⁴⁹ Seda Çakmakcioğlu, *age*, s.189.

⁵⁰ *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, s.20.

⁵¹ Ahmet Mithat Efendi, *age*, s.190.

⁵² *age*, s.444-445.

⁵³ *Age.*, s.507-513.

⁵⁴ *Age.*, s.514-525.

⁵⁵ Kili – Gözübüyük, *age*, s.72-73.

⁵⁶ Ayverdi, *age*, C.3, s.2691.

⁵⁷ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *age*, s.19-21-27.

lazım gelir.⁵⁸ denilmektedir. Sened-i İttifak'ta da gayret etme manasında⁵⁹ karşılaştığımız kavram sonrasında *terakki* ile ilişkilendirilmekte ve *ilerlemek* için çabalamak gerektiği fikri kabul görmektedir. Sonrasında emek kavramı ile de ilişkilendirilecek olan mefhum konu edinilen metinlerde henüz yalnızca gayret etme anlamını taşımaktadır.

Medeniyete ulaşmak için *sa'y* edilmesi gereken *terakkinin* göstergeleri ve *medeniyetin* nimetlerinden biri⁶⁰ olarak yorumlanan, Osmanlı siyasi düşüncesinin en göze çarpan kavramlarından biri haline gelen ifade ise *hürriyet* mefhumudur. *Hürriyetin* sözlük karşılığı “hür olma durumu. [...] yasa ve toplum kuralları dışında kendinden üstün bir kuvvetin boyunduruğu altında bulunmama hali.”⁶¹dir. Kavramın “Fransızca *liberté* karşılığı olan siyasi anlamı Sadık Rıfat Paşa tarafından 1830'larda popülerleştirilmiştir.”⁶² Ele alınan metinlerde *hürriyet* sıkça yer almakta ve giderek kavrama yüklenen önem artmaktadır. Örneğin Kanûn-i Esâsî'de Heyet-i Âyan ve Mebûsan tarafından verilen layihalarda *hürriyete* halel getirecek bir şey olması durumunda ret veya tadil için iade edilmesi,⁶³ dokuzuncu maddesinde ise kişisel *hürriyetin* korunma altında olduğu, kanun dışında cezalandırılmayacağı⁶⁴ belirtilmektedir. Kanûn-i Esâsî'nin 1909 tadilinde yapılan değişiklikte de kişisel *hürriyet* yine korunmaktadır, yalnızca bu kez herhangi bir bahane ile ceza alınmamasına tevki edilmemesi de eklenmektedir.⁶⁵

Bu dönemde *hürriyet* az önce verilen tanımında olduğu gibi anlaşılmaktadır. Mithat Paşa'nın Sultan II.Abdülhamid'in cülusu için hazırladığı metinde köle ve cariye alım satımlarının *medeniyet* ve insaniyete muvafık olmadığı için sonlandırılmasından, saraydaki bu kişilerin azat edilmesinden bahsedilmektedir.⁶⁶ Sözlük manasına ek olarak kişinin *hürriyetinin* bir değerini olumsuz etkilememe koşuluna bağlı olması da kavramın algısına dahildir. Kanûn-i Esâsî'de Osmanlıların diğer kişilerin hukuk-ı *hürriyetlerine* tecavüz etmemekle mükellef oldukları belirtilmektedir.⁶⁷ Mefhum *hürriyet-i şahsiyye* şeklinde de sıkça metinlerde geçmektedir.

Kişi *hürriyeti* kavramın anlam ağına dahilken daha genel manada özgürlük olarak yorumlanan ifade ise *serbesti* mefhumudur. *Hürriyet* kavramından önce *liberté*'nin karşılığı olarak *serbesti-serbestiyet* mefhumu bir süre kullanılmaktadır.⁶⁸ Mithat Paşa'nın Kanûn-ı Cedid'inde⁶⁹ ve Kanûn-i Esâsî'nin yeniden ilan edildiği metinde⁷⁰ tüm Osmanlıların kavim ve mezhep fark etmeksizin *hürriyeti şahsiyelerine* sahip oldukları vurgulanmaktadır. Aynı vurgu Sultan II.Abdülhamid⁷¹ ve Mehmed Reşad'ın cülusu için kaleme alınan metinde⁷² tüm tebaanın *hürriyete* sahip olmasının yanında ondan yararlanması da ekli halde mevcuttur. *Hürriyet* on dokuzuncu ve yirminci asrın siyasi söylemlerinde, mücadelelerinde mühim bir yere sahiptir. İncelenen metinlerde kişisel *hürriyet* ve medeniyetle bağlantılı olarak yorumlanmış olan kavram basındaki tartışmalarda çok daha hareketli ve coşkulu şekilde yer almaktadır.

Medeniyet ve *terakki* asrı gereği *hürriyet* sahibi olan kişinin aynı zamanda *müsavat*⁷³ sahibi de olması gerekmektedir. Nitekim Mithat Paşa Sultan II.Abdülhamid'in cülusu için düzenlediği metinde, padişahın hedefini *adalet ve istinasız tüm Osmanlıların hukuk-ı hürriyet ile müsavat sahibi olmaları* şeklinde ifade etmektedir.⁷⁴ *Müsavat* Osmanlı Devleti'nde Müslüman-

⁵⁸ III. Selim'e Sunulan Islahat Layihaları, haz. Ergin Çağman, Kitabevi, İstanbul 2010, s.8.

⁵⁹ Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, s.5-7.

⁶⁰ Kili – Gözübüyük, age, s. 30.

⁶¹ Ayverdi, age, C.2, s.1313.

⁶² Nişanyan, age, s.375.

⁶³ Ahmet Mithat Efendi, age, s.495.

⁶⁴ Age., s.488.

⁶⁵ Kili – Gözübüyük, age, s.75.

⁶⁶ Ahmet Mithat Efendi, age, s.446.

⁶⁷ Age., s.488.

⁶⁸ İsmail Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri 2*, Dergah Yayınları, İstanbul 2019, s.116.

⁶⁹ Ahmet Mithat Efendi, Age., s.471.

⁷⁰ Kili –Gözübüyük, age, s.68.

⁷¹ Age., s.72-73.

⁷² Ahmet Mithat Efendi, age, s.441.

⁷³ “Müsavat: eşitlik. – Müsavi: eşit.” Ayverdi, age, C.2, s.2230.

⁷⁴ Ahmet Mithat Efendi, age, s.443.

gayrimüslim, erkek-kadın ve cariye-köle hususlarında mesele olarak mevcuttur⁷⁵. Bunun bir yansıması olarak da mefhum metinlerde öncelikle askerlik meselesiyle ilgili olarak karşımıza çıkmaktadır. Islahat Fermanı'nda tüm sınıf-ı tebaasının sultanın gözünde *müsavi* olduğuna ve hukukça *eşit* oldukları için görevce de *eşit* olduklarından bahsederek askerlik konusuna değinilmektedir.⁷⁶ Kavram aynı şekilde Ferman-ı Adalet'te de askerlik hususunda karşımıza çıkmaktadır.⁷⁷

Hürriyet gibi *müsavat* da *medeniyetin* nimeti olarak görülmektedir.⁷⁸ Tüm Osmanlıların kanun nazarında *eşit* olması⁷⁹ ve bu *eşitliğin* istisnasız olarak herkesi kapsamasının hedeflenmesi⁸⁰ sırasıyla *terakki- hürriyet- müsavat* gelişiminin bir parçasıdır. Kişinin hür ve eşit oluşu akabinde söz hakkını getirmektedir. Özellikle *terakki* çağında *ilerlemenin* ferdin *sa'ya*na bağlı görülmesi, çaba veren bireyin kendi kaderinde olduğu gibi devletin durumu ve geleceği hakkında da eylemler yapabileceği düşüncesini beslemiş ve giderek geçerlilik kazanmıştır. Siyasal söz hakkı isteği Osmanlı Devleti'nde *meşveret*⁸¹ ve *meşrutiyet*,⁸² bu mefhumların zıddı ise *istibdat*⁸³ kavramı ile karşımıza çıkmaktadır.

Meşveret mefhumu metinlerde çoğunlukla meclis-i meşveret olarak geçmekte, devlet mekanizmasının danışma kurulu yoluyla görüşmeler yapması, kararlar alması bu kavram ile ifade edilmektedir. Örneğin *Vaka-i Cedid*'de "meşveret-i kübra tertip edilerek" Rusya üzerine sefere çıkmaya karar verildiğinden bahsedilmektedir.⁸⁴ On dokuz ve yirminci asırda ise *meşveret* kavramı yine danışma manasını karşılamakla birlikte algılanışı ve yüklenen mana giderek siyasallaşmaktadır. Öyle ki İttihat ve Terakki liderlerinden Ahmed Rıza çıkardığı gazeteye *Meşveret* adını verecektir. Mithat Paşa, Sultan II.Abdülhamid'in cülusu için hazırladığı metinde usul-i *meşveret*in her medeni devletin *ilerleme* sebeplerinden biri olduğuna değinmektedir.⁸⁵ Kanûn-i Esâsî'nin ilanı için düzenlenen metninde ise asrın ihtiyacının kanunlar olduğu ve bunlarında *meşveret* ve *meşrutiyete* olan bağlılığı belirtilmektedir.⁸⁶

Devletin geleceği hakkındaki söz hakkı meselesi başlangıçta *meşveret* ile değerlendirilirken gittikçe *meşrutiyet* tercih edilmekte ve kavramların kullanımı önce beraberken sonrasında *meşrutiyet* ile devam etmektedir. Sultan Abdülhamid meclisin açılışı için olan nutkunda asra yetişememelerinin sebebini "*istibdat* elinden çıkararak *meşveret* kaidesine" ulaşılmamasından dolayı gerekli ıslahat ve kanunların sürdürülememesine bağlamakta ve Kanûn-i Esâsî ile kaide-i *istibdattın* imha olacağını ifade etmektedir.⁸⁷ Öyle ki *istibdat*, *meşveret*in zıddı olarak görülmektedir.⁸⁸ Meclis-i Mebûsan'ın nutka cevabında ise *istibdattın* kaldırılmasıyla devletin yenileneceğini, *meşrutiyet* ile devletin sarsılmaz bir temele sahip olacağına, mevcut dönemde adaletin *meşrutiyete* bağlı olduğuna, Kanûn-i Esâsî ile *meşrutiyetten* yararlanma yolunun açıldığına vurgu yapılmaktadır.⁸⁹ *İstibdat*, Klasik İslam düşüncesinde olumsuz olarak yorumlanmazken on dokuz ve yirminci asırda menfi bir anlam yüklenmektedir.⁹⁰ Sonrasında ise kavram siyasal söylemde Sultan II.Abdülhamid ile bağdaştırılmaktadır. Nihayet 1909 Kanûn-i

⁷⁵ Kara, *age*, s.33.

⁷⁶ *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, s.20-23.

⁷⁷ Kili – Gözübüyük, *age*, s.25.

⁷⁸ *Age*, s. 30.

⁷⁹ Ahmet Mithat Efendi, *age*, s.471.

⁸⁰ Kili – Gözübüyük, *age*, s.71.

⁸¹ "Meşveret: müşavere etme." Ayverdi, *age*, C.2, s.2036.

⁸² "Meşrutiyet: şarhı monarşi." *Age*., C.2, s.2036.

⁸³ "İstibdat: diktatörlük, yönetimde baskı yapma." *Age*., C.2, s.1444.

⁸⁴ Ebubekir Efendi, *Vaka-i Cedid*, haz. İsmail Yiğit, Payidar Yayınevi, İstanbul 2020, s.33.

⁸⁵ Ahmet Mithat Efendi, *age*, s.444.

⁸⁶ Kili –Gözübüyük, *age*, s.30.

⁸⁷ Ahmet Mithat Efendi, *age*, s.509-510.

⁸⁸ İsmail Kara, *İslamcılığın Siyasi Görüşleri 1*, Dergah Yayınları, İstanbul 2020, s.102.

⁸⁹ Ahmet Mithat Efendi, *Age*., s.520-521.

⁹⁰ Kara, *Age*, s.119.

Esâsî tadillerinde de devletin şeklinin *meşrutiyet* olduğu ve muhalifliğinin yasaklandığı belirtilmektedir.⁹¹

Hür ve eşit kişinin söz hakkı ile başlayan siyasal düşünce zinciri başlangıçta Osmanlı *meşveret* geleneği vasıtası ile kavramsallaştıktan sonra *meşrutiyet* ile siyasal söylemde ve mücadelede kendine yer bulmaktadır. 1908 II.Meşrutiyet'in ilanı ise mefhumun siyasal karşılığını açıkça ortaya çıkarmaktadır. Ferdin üzerinde söz hakkı olduğu devlet ise *vatan*⁹² kavramıyla karşılanmaktadır. Mefhum "1860'lardan itibaren Fransızca *patrie* sözcüğünün anlam evrimine paralel olarak siyasi anlam kazanmıştır."⁹³ Tanzimat Fermanı'nda can ve namus güvenliği olan kişilerin devlet ve milletine iyi hizmetten ayrılmayacağı ve günden güne *vatan* muhabbetlerinin artacağına,⁹⁴ Ferman-ı Adalet'te ise kişinin iyiliğinin *vatan* ve memleketinin asayişine bağlı olduğuna⁹⁵ işaret edilmektedir. Burada henüz mefhumu siyasi anlamının tam olarak yüklenmediği görülmektedir.

Mithat Paşa'nın Sultan II.Abdülhamid'in cülusu için düzenlediği metinde ise devletin *terakkisinin* toplulukların ortak *vatan* birliği saadeti ve bu düşüncenin toplum tarafından kabulüne bağlı olduğu ifade edilmektedir. Metindeki dikkate değer diğer bir vurgu ise Bosna ve Hersek'te süren anlaşmazlıkta akan kanın bir *vatan* evladına ait olduğudur.⁹⁶ Asr-ı terakki düşüncesinin *vatan* kavramına ulaşmasında ve siyasallaşmasında özellikle Namık Kemal'in etkisi mevcuttur. *Vatan* başlangıçta devlet manasında anlamlandırılırken basın ve edebiyatta yer alan gündemle insanlar arasında manevi bir bağlılık çağrışımına sahip hale gelmektedir. Devletin problemleri için *acil bir şeyler yapılması gerektiği* dürtüsüyle kullanımı *-hürriyet* kavramında olduğu gibi- giderek coşku kazanmakta ve manası siyasallaşmaktadır. Öyle ki 1909'a gelindiğinde yapılan Kanûn-i Esâsî tadilinde üçüncü maddeye padişahın cüluslarında şer'i şerif ve Kanûn-i Esâsî'ye "riayet, *vatan* ve millete sadakat" için yemin edeceği eklenmektedir.⁹⁷

Sultanın uğruna yemin edeceği *vatan* artık yalnızca yurt anlamında değil siyasal olarak kitleleri harekete geçirme yetisine sahip, uğruna ölünecek kutsal varlık manasını karşılamaktadır. Söz konusu kutsala riayet etmeme ise kavramın kendisi ile tamlama haline gelen *vatan haini* kullanımında görüldüğü gibi *ihanet* ile yorumlanmaktadır. *İhanet*in siyasal bir kavram olarak yorumlanması on dokuz ve yirminci yüzyılın harareti tartışmalarında yoğunluğunu kazanmaktadır. *İhanet* mefhumunun anlam grubuna *fitne*⁹⁸, *fesat*⁹⁹, *hain*¹⁰⁰ ve *hıyanet*¹⁰¹ dahil edilebilir. Beş kavram da olumsuz yorumlamaya sahip olarak Osmanlı düşüncesinde kullanımdadır.

Kavram incelediğimiz metinler arasında en çok Sened-i İttifak'ta karşımıza çıkmaktadır. Sened-i İttifak'ta, *ihanet*in söz konusu olması durumunda âyanların Sultan için *ihanet*in def'i amacıyla ittifak edecekleri, Sultanı *ihanet* ve *fesattan* koruyacakları, "tahrik-i erbab-ı *fesad* ve hased"i hain bilecekleri ifade edilmektedir.¹⁰² Burada mevcut olan *ihanet*in siyasal anlamı sonrasında da varlığını sürdürmektedir. Kavram yüz sene sonra II.Abdülhamid'in hal'i için verilen fetvada *fitne*-i azime olarak yine karşımıza gelmektedir.¹⁰³ İncelenen ana metinlerden ziyade konu edilmeyen birçok metinde -basında yer alan makaleler, siyasal amaçlı kurulan cemiyetlerin metinleri vb.- *ihanet* ve mana kümesini izlemek mümkündür. *İhanet* kavramının kullanımı Osmanlı düşüncesinin eski tarihlerine kadar erişebilmekle birlikte on dokuz ve yirminci

⁹¹ Kili – Gözübüyük, *age*, s.78.

⁹² Vatan: yurt. *age*, C.3, s.3302.

⁹³ Nişanyan, *age*, s.936.

⁹⁴ *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, s.14.

⁹⁵ Kili –Gözübüyük, *age*, s.21.

⁹⁶ Ahmet Mithat Efendi, *age*, s.445.

⁹⁷ Kili –Gözübüyük, *age*, s.75.

⁹⁸ "Fitne: karışıklık." Ayverdi, *age*, C.1., s.970.

⁹⁹ "Fesat: tabii halden çıkma, bozulma, bozukluk." *Age*., C.1, s.944.

¹⁰⁰ "Hain: hıyanet eden." *Age*., C.2, s.1144.

¹⁰¹ "Hıyanet: ... kendisinden beklenen sadakati göstermeme..." *Age*, C.2, s. 1263.

¹⁰² *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, s.4-7.

¹⁰³ Kili - Gözübüyük, *age*, s.70.

asırda mefhumun siyasal yoğunluğu artmakta ve Osmanlı siyasal söyleminin mühim parçalarından biri haline gelmektedir.

Sonuç

Çalışmamızda Osmanlı Devleti'nin on dokuz ve yirminci asrı için temsil niteliği yüksek olan on dokuz metni incelenerek, kullanılan kavramlar tespit edilmiştir. Tetkik sonucunda on iki kavrama ulaşılmıştır. Söz konusu mefhumlar; *asayiş, buhran, cedit, hürriyet, ıslah, ihanet, medeniyet, meşveret, müsavat, tedenni, terakki* ve *vatan*'dir. Birinci bölümde kavramlar, kavramların anlam kümeleri ve kullanım sıklıklarına yer verilmiş, ikinci bölümde ise mefhumların mana değişim/ sabitlikleri incelenmiştir. Tespit edilen on iki kavramın Osmanlı düşüncesinde on dokuzuncu yüzyılda geçirdiği keskinleşme ifade edilmiştir. *Asayiş, buhran, ihanet* kavramları genel bağlamlarını sürdürürken diğer mefhumların mana dönüşümleri daha yoğun gerçekleşmiştir. *Medeniyet, meşveret, müsavat* kavramlarına ciddi bir değer atfedilirken *hürriyet, terakki* ve *vatan* mefhumlarına kutsallığa yakın bir mana yüklenmiştir. On iki kavram Osmanlı Devleti'nin yenileşme düşüncesinde geçirdiği adımların izdüşümünü göstermektedir. Giderek artan bir siyasallaşmanın isnat edildiği kavramlar siyasal söylemin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bittabi ki söz konusu kavramların hangi manaları hangi noktalarda edindiğinin, hangi kavramın hangi refleksleri tetiklediğinin tespiti önem taşımaktadır. Bir makale kapsamını aşmamasına dikkat edilen çalışmamız Osmanlı Devleti için kavramlar tarihine giriş amacı taşımakta, her bir kavramın tetkiki çok daha geniş etütler gerektirmektedir.

Kaynakça

- III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme, haz. V. Sema Arıkan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.
- III. Selim'e Sunulan Islahat Layihaları, haz. Ergin Çağman, Kitabevi, İstanbul 2010.
- Ahmed Cevdet Paşa, 19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi, haz. Seyit Ali Kahraman, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019, C.1.
- Ahmet Mithat Efendi, Üss-i İnkılap, haz. İdris Nebi Uysal, Dergah Yayınları, İstanbul 2013.
- AKYILDIZ, Ali, "Sened-i İttifak", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), XXXVI, 2009, s.512-514.
- AYVERDİ, İlhan, Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük, haz. Kerim Can Bayar, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2005, C.1-2-3.
- BAYKARA, Tuncer, Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar, Akademi Kitabevi, İzmir 1992.
- BEYDİLLİ, Kemal, İlhan Şahin, Mahmud Râif Efendi ve Nizâm-ı Cedid'e Dair Eseri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.
- _____, "Nizâm-ı Cedid", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), XXXIII, 2007, s.175-178.
- ÇAKMAKCIOđLU, Seda, Koçi Bey Risaleleri, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007.
- Defterdar Sarı Mehmet Paşa, Devlet Adamlarına Öğütler Nesayih'ul – Vüzera V'el- Ümerâ veya Kıtâb-ı Güldeste , der. - çev. Hüseyin Ragıp Uğural, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1969.
- Ebubekir Efendi, Vaka-i Cedid, haz. İsmail Yiğit, Payidar Yayınevi, İstanbul 2020.
- KAPLAN, Mehmet – İnci Enginün – Birol Emil, Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi I 1839-1865, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1974.
- KARA, İsmail, İslamcıların Siyasi Görüşleri 1, Dergah Yay., İstanbul, 2020.
- _____, İslamcıların Siyasi Görüşleri 2, Dergah Yay., İstanbul, 2019.
- Kâtib Çelebi, Siyaset Nazariyesi Düsturu'l- amel li Islâhi'l – halel, haz. Ensar Köse, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2020.
- KİLİ, Suna, A. Şeref Gözübüyük, Türk Anayasa Metinleri Sened-i İttifaktan Günümüze, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1985.
- Lütfi Paşa, Asafnâme, haz. Ahmet Uğur, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2017.
- NİŞANYAN, Sevan, Nişanyan Sözlük: Çağdaş Türkçenin Etimolojisi, Liberus Kitap, İstanbul 2021.
- UNAT, Faik Reşit, "Ahmed III. Devrine Ait Bir Islahat Tavrı", Tarih Vesikaları, II, 1941, s.107-121.
- ÜNSAL, Coşkun, İbrahim Müteferrika, Usûlü'l- Hikem Fî Nizâmi'l- Ümem (İnceleme Metin), (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2018.
- Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, ed. İncalcık, Halil, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

Summary

In the nineteenth century, the Ottoman Empire was undergoing innovations in political, economic, social and cultural fields. In order to better understand the issues of the nineteenth-twentieth century, the impact of which we still see, we need to know the mentality of the period better. Although much work has been done in the history of thought, the concepts of political language have not been fully analyzed. However, recognizing the concepts, which are one of the instruments of the historian, will both contribute to the studies and make the issues clearer. At this point, the History of Concepts will fulfill this need. Although there are valuable studies on the Ottoman renewal, it has not yet been the subject of detailed studies in terms of the history of concepts. In order to contribute to the literature, our study evaluates the main texts that are considered fundamental for the Ottoman renewal in the nineteenth and twentieth centuries in terms of the history of concepts. Nineteen highly representative main texts were selected. In the first section, the concepts, their meaning clusters and frequency of use are analyzed, and in the second section, the change/constancy of the meaning of the concepts is analyzed. The conclusion includes a general evaluation.

The nineteen texts mentioned during the identification of the concepts were analyzed chronologically. The texts are respectively; Sened-i İttifak (1808), Tanzimat Edict (1839), a speech of Sultan Abdülmecid I (1840), Islahat Edict (1856), the edict sent to the grand viziership following the accession of Sultan Abdülaziz (1861), the edict known as Fermanı Adalet (1875), the manuscript written by Mithat Pasha to be the imperial edict of the accession of Sultan Abdülhamid II (1876), the declaration of the Kanun-i Esasi (1876), The edict sent to the grand viziership upon the accession of Sultan Abdülhamid II (1876), The proclamation of Kanun-i Esasi (1876), The law written by Mithat Pasha under the name Kanun-i Cedid (1876), Kanun-i Esasi (1876), Sultan Abdülhamid's opening speech to the parliament, The response of the Assembly of Notables to the opening speech (1876), The response of the Chamber of Deputies to the opening speech (1876), The Imperial Decree on the invitation of the Chamber of Deputies to convene (1908), the imperial edict on the enforcement of the Kanun-i Esasi, which was read at the Bâb-ı Âli (1908), The fatwa on Abdülhamid's resignation and Mehmed Reşad's accession to the throne (1909), the imperial edict read at the Bâb-ı Âli on the occasion of Sultan Mehmed Reşad's accession (1909), and the amendments to the Kanun-i Esasi (1909). As a result of the analysis, twelve concepts were found; public order (*asayiş*), crisis (*buhran*), new (*cedid*), liberty (*hürriyet*), reform (*islah*), betrayal (*ihamet*), civilization (*medeniyet*), consultancy (*meşveret*), equality (*müsavet*), regression (*tedenni*), progress (*terakki*) and homeland (*vatan*).

The notion of *public order (asayiş)* is also present in texts from before the nineteenth century. The concept can be used together with *rest (istirahat)*. In the nineteenth century, the meaning of *public order (asayiş)* expands to include justice and adherence to the law. The concept of *crisis (buhran)*, which can be considered as the opposite of *public order (asayiş)*, includes the disruption of order in the Ottomans' own words. The Ottomans cited the concepts of *alteration (tağyir)*, *decline (inhitat)* and *regression (tedenni)* as the causes of the depression/crisis. The Ottoman Empire interpreted the process both as a deviation from the order / disruption of the order and as a matter of progress and regression. In the end, *alteration (tağyir)*, *decline (inhitat)* and *regression (tedenni)* form a cluster of meanings that correspond to *regression (gerileme)*. In the face of *deterioration (bozulma)* / *regression (gerileme)*, the Ottoman Empire's first maneuver was to attempt to improve the existing situation. The attempt to improve transforms its meaning and meaning first as *recovering (ihya)* and then as *reform (islah)* and *reforms (islahat)*. *Reform (islah)* is interpreted as the process, and *reforms (islahat)* as the name of the process. The concept cluster of *recovering (ihya)* / *reform (islah)* / *reforms (islahat)*, which first means improvement and then change/ renewal, is an integral part of the period of renewal.

The concept of *new (cedid)* is both the equivalent of new and also refers to newly developed techniques and methods that are different from the ancient ones. It also includes *renewal (tecdid)*. Concepts that are interpreted as new or renewal of the existing form a cluster: *new (cedid, nev, yeni)*, *renewal (tecdid)*. *The new*, which initially had a negative image as the deterioration of the ancient, is perceived as a necessity and a positive change for the nineteenth and twentieth centuries. In the 19th century, everything that is necessary for the age is also interpreted as everything that is necessary for *civilization (medeniyet)*. *Reforms (islahat)* and *the new* are necessary for *civilization (medeniyet)*. It is a goal to be achieved for the Ottoman Empire in the nineteenth and twentieth centuries. The most basic prescription for achieving *civilization (medeniyet)* is *progress (terakki)*. It was frequently used in the period in question and meant political, social and economic *progress (terakki)*. *Liberty (hürriyet)*, which is related to *civilization (medeniyet)* and *progress (terakki)*, has an important place in the political discourses of the nineteenth and twentieth centuries. In the texts examined, it is interpreted in connection with *personal freedom* and *civilization (medeniyet)*. There is also a perception in the texts that a person who has *liberty (hürriyet)* must also have *equality (müsavet)*.

In the Ottoman Empire, the desire to have a say in politics was characterized by the concepts of *consultancy (meşveret)* and *constitutionalism (meşrutiyet)* and the opposite of these concepts was the concept of *despotism (istibdat)*. The issue of the right to have a say on the future of the state was initially evaluated through the concept of *consultancy (meşveret)*. Afterwards, *constitutionalism (meşrutiyet)* is preferred. While the concept of *homeland (vatan)* is interpreted in terms of the state, it has a connotation of spiritual attachment. The use of *homeland (vatan)* becomes increasingly enthusiastic and its meaning becomes politicized. It for which the Sultan swears an oath is no longer just a homeland, but a sacred entity capable of mobilizing the masses politically, a sacred being to die for. Failure to respect this sacredness is interpreted as *betrayal (ihamet)*. According to the information obtained as a result of the analysis, the concepts of *public order (asayiş)*, *crisis (buhran)* and *betrayal (ihamet)* maintained their general context. The concepts of *civilization (medeniyet)*, *consultancy (meşveret)* and *equality (müsavet)* are given importance. The notions of *liberty (hürriyet)*, *progress (terakki)* and *homeland (vatan)* are given a meaning close to sacredness. The twelve concepts show the projection of the steps taken by the Ottoman Empire in the idea of renewal. Concepts were increasingly politicized and became an integral part of political discourse.